

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ЗАМРИГА А. В.,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри правового
регулювання економіки
(ДВНЗ «Київський національний
економічний університет
імені Вадима Гетьмана»)

УДК 346.3(4+477)

**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ПРИРОДА ГОСПОДАРСЬКИХ ДОГОВОРІВ
У НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРАВІ**

У статті досліджено сутність і зміст поняття господарського договору в національному праві та проведено паралелі з правом західноєвропейських країн. Виявлено проблеми, що заважають гармонізації українського права та права Європейського Союзу в аспекті правового регулювання господарських договорів, запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: господарський договір, договір у цивільному та господарському праві, господарське законодавство, гармонізація, адаптація, імплементація.

В статье исследованы сущность и содержание понятия хозяйственного договора в национальном праве и проведены параллели с правом западноевропейских стран. Выявлены проблемы, мешающие гармонизации украинского права и права Европейского Союза в аспекте правового регулирования хозяйственных договоров, предложены пути их решения.

Ключевые слова: хозяйственный договор, договор в гражданском и хозяйственном праве, хозяйственное законодательство, гармонизация, адаптация, имплементация.

This research shows the essence and meaning of a commercial agreement in national law and conducted parallel with the right of Western European countries. It concerns the problems hindering harmonization of Ukrainian and EU law in terms of legal regulation of commercial agreements and proposes solution of these problems.

Key words: commercial agreement, civil and commercial agreements, commercial law, harmonization, adaptation, implementation.

Вступ. Обраний Україною політичний курс, спрямований на інтеграцію до Європейського Союзу (далі – ЄС), передбачає широке коло заходів, які необхідно провести для можливості реалізації нашою державою планів щодо входження в європейське співтовариство. Варто врахувати, що ці заходи мають охопити декілька сфер: економіку, політику, соціальну сферу й насамперед право – в аспекті як правотворення, так і правозастосування. ЄС – найбільш розвинена на сучасному етапі форма об'єднання країн, які передали частину своїх суверенних прав наднаціональним інститутам. Гармонізація законодавства України та ЄС означає процес зближення національної правової системи та її підсистем із правовою системою ЄС і вимогами міжнародно-правових норм і стандартів.

Однією з галузей, що потребує термінового реформування, є господарське право як таке, що в умовах українських реалій не може в повному обсязі забезпечити врегулювання відносин, яких воно стосується.

Серед таких недосконало врегульованих питань варто виділити господарський договір, який нині набуває все більшого значення й популярності в господарських відносинах. Україна все ще перебуває на перехідному етапі від планової до ринкової економіки, і господарсько-договірні відносини є одним із найбільш потужних ринкових елементів для нашої економічної системи. Значне поширення практики укладання господарських договорів і недосконале їх нормативне врегулювання свідчать про необхідність підвищення обізнаності й правосвідомості суб'єктів господарського права, а також про потребу, що зростає, поліпшення правового регулювання цього питання.

Зважаючи на європейське спрямування нашої держави, необхідно переймати правові надбання західних країн, зокрема, і в частині, що стосується недійсності й неукладеності господарських договорів. Запозичення досвіду зарубіжних країн у галузі договірного права дає можливість використати деякі прогресивні правові надбання для підвищення ефективності правового регулювання господарсько-договірних відносин.

Окрім усього вищезазначеного, на детальне дослідження заслуговують сутність господарського договору та лінії його розмежування з договором цивільно-правовим. Також варто розглянути низку особливостей, притаманних господарському договору, і їх реалізацію в європейських та українських умовах, а також виокремити проблеми, що існують у нормативній базі, і прорахунки в правозастосовній практиці.

Постановка завдання. Мета статті – здійснення досліджень щодо поняття й сутності господарського договору, виявлення його особливостей, а також дослідження практики застосування Європейських принципів договірного права під час господарської діяльності.

Результати дослідження. Через потребу адаптації національного законодавства до вимог законодавства країн ЄС, розробку європейського контрактного права та проекту Цивільного кодексу ЄС усе більше уваги звертається на європейське спрямування розвитку договірного права. Цивільний кодекс України й Господарський кодекс України виходять із того, що відносини суб'єктів у всіх сферах господарської діяльності базуються на договорах. Аналіз відносин, у сфері яких широко застосовується господарський договір, свідчить, що він є правовою формою взаємовідносин господарюючих суб'єктів між собою, визначає їх майнові обов'язки та спрямований на досягнення певного результату ведення господарства. В організації ділових угод головне місце посідає класичний договір, який чітко фіксує домовленості й визначає санкції за їх невиконання. Жодних усних домовленостей, не зафіксованих у тексті договору, класичний договір не визнає. Тому під час визначення господарського договору необхідно враховувати й загальні категорії цивільно-правового договору, й особливі ознаки, відображені в господарському законодавстві.

Як особлива категорія господарського законодавства і права України господарський договір має певну правову основу. Господарські договори в Україні з прийняттям Господарського кодексу регулюються а) загальними і спеціальними статтями Цивільного кодексу України; б) нормативно-правовими актами господарського законодавства: Господарським кодексом України, законами України про окремі види господарської діяльності. Певну групу становлять нормативні акти колишнього Союзу РСР, які регулюють ті господарські договори, які повністю або частково не врегульовані законодавством України. Зокрема, це договори поставки продукції виробничо-технічного призначення й товарів народного споживання; договори перевезення вантажів внутрішнім водним транспортом [3, с. 111–112]. Отже, під час визначення поняття господарського договору необхідно враховувати й загальні ознаки категорії майнового договору, і його спеціальні ознаки, відображені в господарському законодавстві.

У радянській юридичній (як правило, цивілістичній) літературі поширеною була точка зору про господарський договір як організаційно-економічне явище, що відображає лише окремі засади та умови укладення й виконання відмінних за своєю правовою природою договорів у сфері економіки, що іменувалися господарськими. Проте прибічники такої точки

зору відзначали й інші особливості цієї категорії договорів щодо 1) порядку укладення, зміни та розірвання договорів; 2) вимог до форми і змісту таких договорів; 3) способів забезпечення виконання договірних зобов'язань; 4) порядку захисту прав і законних інтересів сторін у разі порушення договірних зобов'язань [4, с. 216].

У юридичній літературі існує думка, що категорія господарського договору є застарілою, застосовувалася за планово-розподільчої економіки і втратила актуальність у ринкових умовах господарювання, адекватними яким є підприємницькі (комерційні) договори [12, с. 413].

Підприємницький договір може розглядатися як вияв цивільно-правового й, зокрема, господарського договору, з чим у принципі погоджується більшість дослідників конструкції підприємницького договору, що ґносеологічно з'явився із Законом України «Про підприємництво». Проте з прийняттям Господарського кодексу України у 2003 році категорії «господарський договір» і «підприємницький договір» стали конкуруючими. Тому, визначаючи співвідношення цих понять, варто виходити з того, що загальне призначення договору – врегулювати відносини товарообігу. На розвиток конструкції «підприємницький договір» вплинуло поняття «підприємництво», яке надало цьому договору низку ознак, що притаманні цій діяльності: сфера – назву, легалізацію та реєстрацію (форму), напрями здійснення – типи й види, ризиковість – особливі види забезпечення та номінації, прибутковість – оплатність і внутрішні бухгалтерські проводки як господарські операції, обов'язковість передбачення майнової відповідальності тощо. Крім того, спочатку на засадах підприємництва, а пізніше інвестиційної діяльності цей договір став набувати й інших ознак: свобода волевиявлення, свобода розпорядження власністю й ціноутворення тощо. Господарський договір необхідно відрізнити від підприємницького, адже він є збірним (узагальненим) поняттям, до якого належать різні договірні типи (купівлі-продажу, поставки, перевезення, оренди, підяду на капітальне будівництво, у сфері здійснення інвестиційної та інноваційної діяльності). Характерною особливістю господарських договорів є предмет господарсько-правового регулювання відносин, що виникають у сфері організації й здійснення господарської діяльності між суб'єктами та іншими учасниками господарювання. За допомогою договору здійснюється обмін результатів господарської діяльності на грошовий чи інший еквівалент; формується майнова основа господарювання; створюється господарська інфраструктура, оформлюються організаційні зв'язки між учасниками відносин у сфері господарювання; здійснюється управління у сфері господарювання. Значна частина господарських договорів спрямовується на нормування комерційних товарообмінних операцій, які проводяться в межах виробничого ринку.

Необхідно зазначити, що під час визначення поняття господарського договору потрібно враховувати його характерні ознаки. По-перше, господарське законодавство регулює цей договір як угоду, що має визначену економічну і правову мету. Господарський договір завжди укладається з господарською (комерційною) метою для досягнення необхідних господарських і комерційних результатів. Це виробництво й реалізація за плату продукції, виконання робіт і оплата їх результатів, надання платних послуг. За критерієм мети господарські договори відмежовуються від інших договорів суб'єктів господарювання, які не обслуговують виробництво та обіг і є допоміжними [14, с. 262]. Тобто господарські договори – це, як правило, майнові договори, що обслуговують безпосередньо виробництво й господарський (комерційний) обіг. По-друге, господарський договір є правовою формою взаємовідносин господарюючих суб'єктів між собою, визначає їх майнові обов'язки та спрямований на досягнення певного результату ведення господарства. По-третє, особливий суб'єктний склад – зазвичай господарські договори укладаються за участю суб'єктів (суб'єкта) господарювання. Найчастіше сторонами в господарському договорі є суб'єкти господарювання, проте такі договори можуть укладатися й за участю інших учасників господарських відносин: органів або організацій господарського керівництва (під час укладення державних контрактів), негосподарських організацій (для задоволення їхніх господарських потреб у продукції, роботах, послугах суб'єктів господарювання), громадян як засновників господарських організа-

цій корпоративного типу (для забезпечення спільної діяльності щодо заснування суб'єктів господарювання). По-четверте, стосовно господарських договорів діють окремі правила щодо підстав їх укладання і змісту господарських договірних зобов'язань. По-п'яте, умови про предмет у господарському договорі повинні визначати найменування (номенклатуру, асортимент) і кількість продукції (робіт, послуг), а також вимоги до їх якості [5]. По-шосте, сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента й визначенні умов договору.

Також до основних ознак господарського договору варто зарахувати такі: 1) тісний зв'язок із плановим процесом учасників господарських відносин; 2) поєднання в господарському договорі майнових та організаційних елементів; 3) обмеження договірної свободи з метою захисту інтересів споживачів; 4) можливість відступу від принципу рівності сторін (державні контракти, договори приєднання, договори, що укладаються в межах рамочних контрактів).

Під час визначення поняття господарського договору А.І. Кубах робить акцент на тому, що це зафіксовані в спеціальному правовому документі на підставі угоди майново-організаційні зобов'язання учасників господарських відносин (сторін), спрямовані на обслуговування (забезпечення) їхньої господарської діяльності (господарських потреб) з урахуванням загальногосподарських (публічних) інтересів [7, с. 34]. У свою чергу, Н.О. Саніахметова під господарським договором розуміє угоду майнового характеру між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання й негосподарюючими суб'єктами – юридичними особами, що встановлює, змінює або припиняє права й обов'язки сторін у процесі здійснення господарської діяльності. Господарський договір – це регулятор конкретних господарських відносин між суб'єктами господарської діяльності, підстава виникнення господарсько-договірних зобов'язань [6, с. 185–186]. На думку О.В. Старцева, поняття господарського договору має два аспекти: 1) під поняттям «договір» розуміються правовідносини, що виникають із договору як юридичного акта; 2) мається на увазі правовий документ, яким зафіксовано виникнення договірних зобов'язань з волі його учасників [10, с. 86]. С.А. Подоляк пропонує розглядати господарський договір як засновану на господарській угоді, яка слугує юридичною (правовою) підставою виникнення зобов'язальних правовідносин, за якими визначається юридичний (правовий) характер, соціально-правову систему, спрямовану на досягнення правової мети [11, с. 147].

На основі аналізу думок різних учених можемо сказати, що під господарським договором потрібно розуміти нормативно закріплену домовленість, укладену за встановленим змістом і формою, між суб'єктами господарювання, суб'єктами господарсько-організаційних повноважень, негосподарюючими суб'єктами – юридичними особами, спрямовану на встановлення, зміну чи припинення прав і обов'язків, досягнення конкретної мети й забезпечення в разі порушення можливістю застосування небажаних наслідків.

Виникає й потреба встановити логічну послідовність категоріального ряду. Тут ми виходимо з галузевого співвідношення. Навіть у зв'язку з тим що Господарський кодекс України врегульовує відносини у сфері господарювання на іншій засаді (господарського зобов'язання як, очевидно, особливого роду правочину), ми не можемо ігнорувати загальне призначення договору – врегулювати насамперед відносини товарообороту. Тим більше, що в міжнародних актах, зокрема в Принципах європейського контрактного права, ця різниця зникає й виявляється сутність договору – добровільно взяте на себе зобов'язання задля досягнення певної мети у сфері товарообороту: реалізувати товар – придбати товар. Тож підприємницький договір може розглядатися як вияв цивільно-правового й, зокрема, господарського договору, з чим у принципі погоджується більшість дослідників конструкції підприємницького договору, що ґносеологічно з'явився із Законом України «Про підприємництво».

З урахуванням цього, щоб мати можливість проаналізувати правове регулювання господарських договорів в Україні на предмет відповідності чи невідповідності їх нормам європейського права, необхідно розглянути сутність цього інституту в праві європейських країн, рівня яких ми прагнемо досягти. Мабуть, найважливішим джерелом права ЄС щодо врегулювання цього питання є Принципи європейського договірного права.

Принципи європейського договірної права (далі – ПЄДП, Принципи) розроблені Комісією з європейського договірної права, яку очолював відомий датський юрист Оле Ландо. Принципи є так званім квазінормативним актом, джерелом «м'якого приватного права» ЄС. Їх практичне значення полягає в тому, що в силу ст. 627 Цивільного кодексу України, а також ст. 1:101 (Застосування Принципів), 1:102 (Свобода договору) Принципів, українські суб'єкти господарювання можуть використовувати у своїх договорах положення ПЄДП як щодо міжнародних трансакцій, так і у внутрішньому торговельному обороті.

Принципи є зводом правил, загальних для договірної права країн ЄС, згідно зі ст. 1:101, можуть застосовуватись у трьох випадках:

- 1) Сторони погодились включити їх у договір або з тим, що їхній договір регулюватиметься цими Принципами;
- 2) Сторони погодились, що їхній договір регулюватиметься загальними принципами права чи іншими аналогічними положеннями;
- 3) Сторони не обрали одної правової системи для врегулювання їхніх договорів.

Із цього ми можемо зробити висновок, що ПЄДП не є загальними та обов'язковими правилами, швидше є документально оформленими звичаями ділового обороту, які можуть застосовуватись за взаємною згодою сторін.

Принципи є приватною ініціативою, і внаслідок цього вони не є ні національним, ні наднаціональним, ні міжнародним правом. Однак, попри те що вони не є обов'язковими для виконання, вони містять низку положень, важливість яких важко переоцінити в силу того, що вони документально закріплюють найважливіші звичаєві норми у сфері регулювання договірних відносин.

Принципи застосовуються лише в тому разі, коли вибір права (можливість для суб'єктів обирати норми, якими вони керуватимуться під час укладення та виконання господарського договору) відбувся на користь випадків, указаних вище. Такий вибір права має бути явно вираженим або прямо впливати з дій сторін правочину, умов правочину чи обставин справи, які розглядаються в їх сукупності, якщо інше не передбачено законом. Вибір права може бути здійснений щодо правочину загалом або його окремої частини. Варто зазначити, що вибір права або зміна раніше обраного права можуть бути здійснені учасниками правовідносин у будь-який час, зокрема під час учинення правочину, на різних стадіях його виконання. Вибір права або зміна раніше обраного права, які зроблені після вчинення правочину, мають зворотню дію і є дійсними з моменту вчинення правочину, але не можуть бути підставою для визнання правочину недійсним у зв'язку з недодержанням його форми та обмежити чи порушити права, яких набули треті особи до моменту вибору права або зміни раніше обраного права.

Положення про визначення законодавства, яке застосовується в процесі вирішення господарських спорів, містяться в ст. 4 Господарського процесуального кодексу України. Господарський суд вирішує господарські спори на підставі Конституції України, зазначеного Кодексу, інших законодавчих актів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Якщо в міжнародних договорах України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, встановлені інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України, то застосовуються правила міжнародного договору. Господарський суд у випадках, передбачених законом або міжнародним договором, застосовує норми права інших держав. У разі відсутності законодавства, що регулює спірні відносини за участю іноземного суб'єкта підприємницької діяльності, господарський суд може застосовувати міжнародні торгові звичаї.

Практика зовнішньоекономічної діяльності в Україні свідчить про вкрай обмежене застосування в договорах українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності положень Принципів. Поодинокі приклади їх використання не дають загального уявлення про те, наскільки грамотно й ефективно для захисту інтересів українських суб'єктів вони використовуються. Однак усе більшого розповсюдження набуває думка про необхідність більш широкого застосування Принципів для правового регулювання господарсько-договірних відносин. Аргументуючи цю думку, можна посилатись на таке:

- велика кількість прецедентів, коли окремі положення Принципів були рекомендаціями для арбітрів і суддів під час винесення ними рішень;
- можливість використати положення Принципів у тих випадках, коли в національному законодавстві відсутні необхідні норми або щодо них існують колізії;
- застосування наявних у Принципах підходів щодо захисту інтересів «слабкої сторони» дасть змогу забезпечити урівноваження ринку;
- більш глибоке розуміння європейськими компаніями можливих наслідків для сторін унаслідок порушення будь-яких зобов'язань, що базуються в тому числі на Принципах;
- незважаючи на загальну уніфікацію договірного права Конвенцією ООН про договори міжнародної купівлі-продажу 1980 р., на практиці залишаються проблемою відмінності щодо інтерпретації на національному рівні положень зазначеної Конвенції. У цьому розумінні Принципи, являючи собою подальший розвиток положень Конвенції, сприяють однаковій інтерпретації положень самої Конвенції в умовах різних політичних, економічних і правових систем.

Отже, використання Принципів надасть велику кількість додаткових можливостей для підвищення ефективності правового регулювання зовнішньоекономічних договірних відносин і захисту інтересів українських суб'єктів зовнішньоекономічних відносин за допомогою вже перевірених зарубіжною практикою правових механізмів. Окрім того, поширення застосування Принципів ще на крок наблизить українську систему права до європейської, даючи змогу гармонізувати їх норми в комерційній сфері, а саме в нормативному закріпленні та впорядкуванні господарсько-договірних відносин.

Висновки. Отже, у статті було досліджено доктринальні й законодавчі підходи до визначення поняття «господарський договір», досліджено особливості господарських договорів і їх співвідношення з підприємницькими договорами. Також було проаналізовано практику застосування Європейських принципів договірного права, які не є імперативними нормами й застосовуються лише за бажанням суб'єкта господарювання, проте вони чітко й вичерпно врегульовують договірні відносини у сфері господарського права.

Список використаних джерел:

1. Беяневич О.А. Договори у сфері господарювання / О.А. Беяневич // Право України. – 2012. – № 9. – С. 197–205.
2. Беяневич О.А. Про спеціалізацію в правовому регулюванні господарських договірних відносин / О.А. Беяневич // Право України. – 2010. – № 8. – С. 64–71.
3. Бочкова І.І. Концепція, ознаки та значення господарського договору за законодавством України / І.І. Бочкова // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 111–115. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11biizzu.pdf>, с. 111–112.
4. Вінник О.М. Господарське право : [курс лекцій] / О.М. Вінник. – К. : Атіка, 2004. – 624 с.
5. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV // ВВР України. – 2003. – № № 18, 19–20, 21–22. – Ст. 144.
6. Господарське право України : [навчальний посібник] / за заг. ред. Н.О. Саніахметової. – Х. : Одісей, 2005. – 608 с.
7. Кубах А.І. Господарське законодавство : [навчальний посібник] / А.І. Кубах – Х. : ХНАМГ, 2007. – 196 с.
8. Махінчук В. Поняття та сутність саморегулювання підприємницьких відносин / В. Махінчук // Підприємництво, господарство, право. – 2012. – № 12. – С. 39–40.
9. Омельченко А. Застосування принципів європейського договірного права в комерційній практиці в Україні / А. Омельченко // Юридична Україна. – 2013. – № 7. – С. 37–41.
10. Підприємницьке право : [навчальний посібник] / за ред. О.В. Старцева. – К. : Істина, 2006. – 208 с.
11. Подоляк С.А. Господарський договір та його юридичні конструкції – недійсність, нікчемність, неукладеність – в сучасних умовах / С.А. Подоляк // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 3. – С. 146–150.

12. Предпринимательское (хозяйственное) право : [учебник] / отв. ред. О.М. Олейник. – М. : Юристъ, 1999. – Т. 1. – 1999. – 727 с.
13. Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними : Постанова Пленуму Вишого господ. суду України від 29.05.2013 № 11 / Вищий господарський суд України // Юридична Україна. – 2013. – № 11. – С. 88–102.
14. Щербина В.С. Господарське право : [підручник] / В.С. Щербина. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 592 с.

КОВЕРЗНЕВ В. О.,

кандидат юридичних наук, доцент
(Навчально-науковий інститут права
і соціальних технологій
Чернігівського національного
технологічного університету)

УДК 346.2

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН У КООПЕРАТИВНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ

У статті сформульовано правовий зміст організаційно-господарських відносин у кооперативних організаціях, визначено особливості цих відносин і коло основних суб'єктів організаційно-господарських повноважень. Доведено необхідність затвердження на державному рівні типових положень, які визначають загальні правила організації та використання майнових фондів кооперативної організації; запропоновано зміни до чинного законодавства України, спрямовані на забезпечення сталої роботи кооперативних організацій.

Ключові слова: кооперативна організація, організаційно-господарські відносини, суб'єкти організаційно-господарських повноважень.

В статье сформулировано правовое содержание организационно-хозяйственных отношений в кооперативных организациях, определены особенности данных отношений и круг основных субъектов организационно-хозяйственных полномочий. Доказана необходимость утверждения на государственном уровне типовых положений, которые определяют общие правила организации и использования имущественных фондов кооперативной организации; предложены изменения в действующее законодательство Украины, направленные на обеспечение устойчивой работы кооперативных организаций.

Ключевые слова: кооперативная организация, организационно-хозяйственные отношения, субъекты организационно-хозяйственных полномочий.

The article defines the legal content of organizational-economic relations in cooperative organizations, the features of these relations and the main actors organizational and economic powers. The necessity of approval at the state level of the model provisions, which define the General rules of the organization and use of property of funds of the cooperative organizations; proposed changes to the current legislation of Ukraine aimed at ensuring the stable operation of cooperative organizations.

Key words: cooperative organization, organizational-economic relations, subjects of organizational and economic powers.

